

Iglesias Álvarez, Ana, *Falar galego: "no veo por qué". Aproximación cualitativa á situación sociolingüística de Galicia*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 2002 [ISBN: 84-8302-939-1]

A colección Universitaria de Xerais presta atención unha vez máis ós estudos lingüísticos, como xa fixera en 2000 con *Os falantes como lingüistas* de Johannes Kabatek. Desta volta, a obra deriva directamente da tese coa que Ana Iglesias Álvarez se doutorou na Universidade de Santiago de Compostela: *Actitudes e ideoloxías lingüísticas a través do discurso: A situación en distintas comunidades de España*. Non obstante, como se percibe polos títulos, a perspectiva da tese era máis ampla -trataba tamén os casos catalán e vasco-, limitándose este libro ó que atangue a Galicia.

No ámbito galego contamos xa cunha tradición importante de estudos cuantitativos sobre a situación do idioma que tivo como máxima expresión a publicación dos tres volumes do Mapa Sociolingüístico de Galicia (MSG), alén dunha serie de estudos sectoriais -que tocaron ámbitos diversos da nosa sociedade (ensino, Igrexa, etc.)- que, pola súa extensión, non nos corresponde aquí indicar. De maior xuventude gozan as achegas que toman como base o punto de vista cualitativo (conxugado ou non co cuantitativo). Polo de agora, a que conta con máis seguidores é a entrevista. Utilizárona combinada con técnicas cuantitativas, por exemplo, Ramallo e Rei Doval en *Vender en galego. Comunicación, empresa e lingua en Galicia* (1997) ou Bouzada e Lorenzo en *O futuro da lingua. Elementos sociolingüísticos para un achegamento prospectivo da lingua galega*; e, xa en solitario, Kabatek en *Die Sprecher als Linguisten* (1996, trad.: *Os falantes como lingüistas*, 2000). O método da observación participante, no que o investigador se integra no grupo obxecto de estudo, foi o escollido por Domínguez Seco na súa *Aproximación interaccional a la conceptualización del habla. Las ideologías lingüísticas en Galicia como índice de la diferencia social* (2000, tese de doutoramento inédita). Actualmente o Consello da Cultura Galega está a publicar *O proceso de normalización do idioma galego 1980-2000*, do que, no momento de escribir estas liñas, van aparecidas dúas das catro entregas. No volume dedicado á educación (Bouzada, Fernández Paz e Lorenzo), vólvese combinar a perspectiva cuantitativa con entrevistas, mais no que se centra no estudo da política lingüística desenvolvida pola Xunta neste período, obra da empresa Cidadanía-Rede de Aplicacións Sociais, achamos un instrumento cualitativo novo, a técnica Delphi, baseada na opinión dos elementos clave dun proceso recollida en dúas voltas. Obviamente, nas liñas precedentes, circunscribimónos a unha simple visión panorámica, sen o menor ánimo de exhaustividade.

O estudo de Iglesias presenta como principal novidade a utilización doutra ferramenta cualitativa: o grupo de discusión. Nel xúntase un pequeno grupo de persoas, que non se coñecen entre si, para falar dun tema que ignoran ata o intre de comezar a conversa. Os resultados obtidos non teñen validez estatística (téñase en conta que estamos a falar de números ínfimos de participantes); o que se pro-

cura é a saturación estrutural, isto é, tirar o máximo de información diferente de cada unha das celas sociais seleccionadas. Xa que logo, vemos que é fundamental elixir ben os criterios que van dar lugar á formación dos grupos. Neste caso, a autora contaba co indubidable apoio da tradición dos estudos cuantitativos para escoller os máis significativos: idade, tipo de hábitat e nivel de estudos, este último en menor medida (non utilizou a clase social). O obxectivo destes estudos, como dixemos carentes de valor estatístico, é, máis alá do seu valor intrínseco, arrequentar as achegas procedentes das abordaxes cuantitativas. Neste caso, observamos un plus de complementariedade respecto do traballo susodito de Kabatek, xa que este seleccionou informantes claramente involucrados no proceso de normalización lingüística (profesores de galego, estudantes de filoloxía hispánica e galego-portuguesa, lingüistas e locutores) mentres que Iglesias escolleu “falantes naïf”, alleos a este mundo.

A obra estrutúrase en dúas partes: unha dedicada á fundamentación teórica e metodolóxica e outra, á proxección descritiva e interpretativa. Na primeira, define os conceptos que vai utilizar, apuntamento moi útil dado que se trata de termos que circulan habitualmente na lingua común con significados máis amplos. Tamén explica a súa adscripción á corrente mentalista conforme a cal considera a actitude un constructo mental. Como tal constructo mental non sería observable directamente polo que se revela necesaria unha acometida de corte cualitativo. O obxectivo é exhumar as actitudes da “maioría silenciosa” —esa maioría que non chega a explicar nin a súa ideoloxía nin as súas actitudes—, que no plano visible se atopan cubertas polo politicamente correcto, polo que conforma, en definitiva, a opinión pública. Alén disto, reserva un capítulo para facer un repaso duns cantos datos xerais de interese tirados dos estudos cuantitativos. Aquí salienta que, segundo o MSG, “a característica máis destacada da *Actitude lingüística xeral* é a súa homoxeneidade”. Ó longo desta obra imos descubrir unha serie de xuízos que nos axudarán a cuestionar criticamente esta aseveración.

A segunda parte ábrese co capítulo dedicado ó “Deseño da investigación e traballo de campo”, onde explica pormenorizadamente todo o tocante á formación dos nove grupos. Comenta que se centrou no ámbito máis urbano e no máis rural. Así deixou fóra conscientemente as vilas, entidades de poboación que están a gozar na actualidade dun dinamismo estimable, se cadra polas propias insuficiencias inherentes ó tecido urbano deste país.

Deste xeito, formou os grupos urbanos en Vigo por ser a nosa cidade máis populosa. Con todo, malia ter menor poboación, talvez o extremo que se procura, o modelo do “urbano” en Galicia, sexa A Coruña. Aínda así, non cremos que as diferenzas fosen substanciais de implementárense eses grupos na cidade herculina. Pola contra, quizais os informantes que se escolleron como exemplo da xente de aldea non coinciden estritamente co paradigma do ruralismo. Estes grupos constituíronse en Castro Caldelas, Ames (2), Rois e Teo. Tres deles están en concellos cun número de habitantes que os aproximan máis ó que é unha vila ca a unha aldea; iso sen contar con que nos últimos anos se converteron en dormitorios dunha cidade. Ames e Teo, ademais, forman parte, a canda Rois, da área de influencia de Santiago e, xa que logo, están inseridos no Eixo Atlántico, que supón un corredor de fasquía nidamente urbana que corta o país de norte a sur. Non estamos cuestionando que eses participantes vivan en núcleos rurais mais, con seguridade, deben sufrir un maior influxo da cidade ca outros que residan en zonas máis arredadas. En cambio, máis alá do seu inequívoco ruralismo, vemos

moi positivamente a composición dun grupo en Castro Caldelas (é o único da metade oriental de Galicia e afastado do ámbito de influencia do Eixo Atlántico) por pertencer a Ourense. Cun simple golpe de vista ós mapas que configuran o primeiro apéndice do volume de actitudes do MSG, albíscase unha certa personalidade desta provincia respecto do resto de Galicia. Ende mal, sabemos que este tipo de cuestións están pexadas con frecuencia por limitacións externas á propia investigación.

Por outro lado, sinalaremos que Iglesias utilizou nas súas comunicacións cos informantes a “língua máis habitual no contorno social de cada grupo” –na práctica: castelán nos vigüeses e galego nos rurais–. A pesar da carga de prexuízo que este comportamento poida carrexar, xulgámolo positivamente pola capacidade desactivadora que poida ter a respecto da busca de empatía do informante cara ó moderador.

A descrición dos grupos, incluso con esquemas para observar a colocación de cada participante na mesa, xunto co máis sobranceiro do que se debateu neles centran o quinto capítulo. Este serve de base para que o seguinte elabore os “Diferentes perfís sociolingüísticos”: *urbanitas* e *ruralitas*. No que ten que ver cos primeiros e deixando á parte os inmigrantes do rural –semellantes en moitos aspectos ós que continúan nese hábitat–, esta investigadora sitúa como división máis importante o feito de gozar ou non da presenza do galego no medio familiar. Isto vai condicionar fortemente a competencia dado que para aprender unha lingua fan falla modelos cos que interaccionar. Neste sentido, constata que, como sucedía durante a Transición, o galego nas cidades segue falándose preferentemente dentro das paredes do fogar, optándose polo castelán cando se traspasan. Este feito, xunto coa norma de converxencia en castelán, agravado no caso dos máis novos pola carencia de programas de inmersión lingüística na escola, fan que Iglesias non atope ámbitos nos que unha persoa interesada poida practicar o rexistro coloquial do galego.

Fai ademais moito fincapé na competencia oral activa, xa que é necesaria para falar, e opina que os datos existentes deitan unha percepción desenfocada que sobrevalora a capacitación real. Así pois, indica que hai un grave problema de inseguridade lingüística nas xeracións novas, constatado polas afirmacións dalgúns pais con fillos que se presentan como moi galeguistas pero que non falan o galego por non saber ou por carecer de fluidez. Con todo, pondera o alcance da competencia percibida xa que é moi importante para xuntar a confianza necesaria para arrancar a falar nunha lingua diferente da habitual.

Agás voces minoritarias no mundo da aldea, todos os grupos defenden a norma de converxencia en castelán –e baseándose nos mesmos argumentos–, polo que a autora coida que é fundamental, como primeiro paso, naturalizar as conversacións bilingües, posto que darían pé á emerxencia pública de modelos para os neofalantes urbanos. Respecto a estes, comenta que están mal vistos porque a súa actitude é interpretada como debedora de posicións ideolóxicas ou de modas. De por parte, sobre todo no rural, tamén son acusados de interesados, por zugarlle á lingua un proveito económico, político ou profesional.

Por outro lado, albisca a subsistencia de vellos prexuízos como o de identificar galego con aldea e castelán con cidade. Para máis, é xeral a opinión de que a TVG contribúe a esta percepción.

A partir de aquí, os restantes capítulos están destinados a tratar aspectos máis concretos: a “Imaxe social das variedades lingüísticas”, os “Valores e funcións das linguas”, “A construción identitaria” e “O discurso da imposición”.

No primeiro deles, Iglesias advirte que o estándar galego, moi novo, non está aínda interiorizado. Ve que se concibe como unha variante situacional, para a escrita e os rexistros máis formais. O problema xorde ó haber colectivos -neofalantes e locutores-, para quen esa variante é o seu idioma. A autora constata que os dialectos das diversas zonas non espertan receos e que os falantes os diferenzan primordialmente no plano fónico, desde o que non se recoñece como galego o estándar oral. Emporiso o problema non está no estándar senón nos que o utilizan. Igualmente ven os membros dos grupos un mal exemplo na TVG. Pensamos que talvez pequen nisto de xeneralización porque a canle autonómica tamén ofrece bos modelos en dobraxes de longametraxes, debuxos animados (actualmente o caso de Shin-Chan) ou series de produción propia. Por outra parte, debemos considerar normal ata certo punto que o estándar ortofónico estea menos asentado có escrito dada a súa xuventude -televisión, radio e ensino datan da década dos oitenta-. Algúns declaran incluso que esa pronuncia castellanizada é intencional, para diferenzarse do galego popular. Talvez por estar o seu público reducido á xente máis nova, o galego fonicamente enxebre dos profesores non inflúe na percepción xeral do estándar oral, que se identifica directamente co castelán. Quizais se poida establecer, con base nas declaracións dos informantes, unha clasificación de galegofalantes urbanos: profesores (os de maior calidade lingüística), neofalantes (língua castellanizada) e locutores (acusados de usar o español fóra da obriga profesional). Xa que logo, como ninguén acepta este modelo ortofónico, a autora fala de fracaso dos medios de comunicación de masas no seu establecemento.

O capítulo oitavo parte da aceptación xeral da norma do plurilingüismo conforme á cal convén saber o maior número de linguas porque todas son útiles e enriquecen culturalmente. Non obstante, Iglesias descobre no seu corpus dous trazos que veñen matizar moito esa norma: o horizonte territorial e a función discriminante. É xeral a percepción do galego como idioma de horizonte territorial limitado fronte ó español. Como a lingua con maior horizonte é o inglés, a norma do plurilingüismo “acaba transformándose na ideoloxía do *beneficio de aprender inglés*”.

Canto á capacidade discriminante, obsérvase que tamén a do castelán é moi superior. Con todo, os informantes non parecen reparar nela. A do galego só callou claramente no acceso ó corpo de funcionarios da Xunta e no sistema educativo. Esta investigadora viguesa extrae dos debates que se acepta esa función discriminante, no caso da Xunta, porque os cursos son tan doados que se trata en realidade dunha capacidade estritamente formal. De feito, logo acha resistencias cando se fala de darlles máis oportunidades ós bilingües. E no sistema educativo atopa algo parecido: son conscientes de que os mínimos legais non se cumpren pero asemade amósanse contrarios a un endurecemento ou á actuación decidida da Administración para garantilos. Precisaríase un grande esforzo pedagóxico por parte da Xunta para facer comprender a necesidade de que o galego se empregue como lingua vehicular no ensino. Hai que ter en conta que, tralo ton positivo xeral que indica a media das respostas recollidas polo MSG sobre esta cuestión, xace unha favorabilidade bastante discutible, reflectida na altísima desviación típica.

Baseándose nestes dous aspectos, Iglesias decátase de que a norma do plurilingüismo só edulcora unha xerarquía de fondo na que o castelán está claramente por riba do galego, e todas as linguas baixo a hexemonía do inglés. Deste xeito, reconece que os *urbanitas* non dan enxergado razóns para falar galego -aspecto que titula este libro-, posto que na cidade esta lingua non exerce a función integrativa, e incluso instrumental, que desempeña no medio rural.

No noveno capítulo, a autora nota como o uso -ou mesmo o coñecemento- do galego non se considera parte necesaria da identidade galega. Parece normal no caso dos castelanfalantes, xa que lles suporía renunciar a esa identidade, pero é unha opinión xeral. Só localiza un discurso diferente, no que a lingua representa un papel importante na identidade nacional -*versus* cultural- galega, entre os titulados superiores do rural. Pero tamén desvela Iglesias unha función identitaria moi forte cara ó interior da comunidade: a que opón os galegofalantes ós castelanfalantes. Así amosa como os *ruralitas* non aceptan a apropiación do idioma que fan os neofalantes -posto que os motivos para o cambio lingüístico son considerados adoito espurios-, de xeito que a oposición acaba establecéndose entre os falantes do galego enxebre por unha banda e os castelanfalantes e os que usan o galego castelanizado pola outra. Agora ben, trátase dunha identidade simplemente grupal, sen implicación sociopolítica ningunha.

No capítulo décimo, a investigadora críticalle á Xunta a súa postura equidistante, encubridora da marxinação histórica do galego que explica a situación actual, pero corrobora que esta calou moi fondo na sociedade. Así constata a predominio do que ela chama “discurso da imposición”, baseado na preeminencia do español e na concepción unitarista de España. Os seus defensores ven calquera imposición -enténdase medidas de promoción da lingua B- como “inherentemente negativa” por discriminar os monolingües en castelán e os que proceden do resto do estado. A primeira vista, podería parecer unha simple actitude de defensa de privilexios mais tamén a atopamos fortemente enraizada entre os galegofalantes do rural. Iglesias advirte un claro anticatalanismo posto que esta comunidade acapara todas as críticas pola función discriminante que desempeña a súa lingua propia, facendo que os informantes se aliñen cos territorios monolingües do estado español e en contra de Cataluña e Euskadi. Polo tanto, percíbese a gran vixencia do principio propugnado polo “discurso da imposición”: a libre elección. Estrañamente tamén a defenden aqueles que sufriron a discriminación en carne propia ou que carecen da competencia para usar o galego.

Con todo, tamén observa a existencia dun contradiscurso de carácter minoritario que, pola falta de argumentos novos, afirma a asunción do anterior. Desde esta postura, néganse á naturalización da imposición -para o que se defenden medidas de discriminación positiva-, ponderan a facilidade da aprendizaxe do galego, sitúan a Cataluña como modelo, e critican a desinformación, que fomentaría os prexuízos contra esta comunidade ou Euskadi. En suma, a autora solicita o desenvolvemento dun novo discurso.

Como conclusión, confirma que “as actitudes non son tan favorables como reflectían os estudos cuantitativos” senón que “a ideoloxía máis estendida é a que rexeita as medidas de potenciación das linguas propias”. Tamén nota que a escola continúa a ser un axente castelanizante e que se infravalora o problema da competencia. Pensamos que cómpre unha investigación seria para comprobar o grao en que se cumpre, á saída do sistema educativo, o obxectivo da igualdade de competencia nas dúas linguas. Así mesmo, cre que lle hai que prestar atención á

falta de identificación co estándar. Conviría ademais, coidamos, unha implicación maior da sociedade no futuro do idioma, lonxe da falsa normalidade dos *ruralitas* e do exceso de confianza dos *urbanitas* no papel da Administración.

Estráñanos un pouco que estea tan mal visto falar galego debido a motivos ideolóxicos e que o nacionalismo se considere claramente negativo. Hai que ter en conta que o nacionalismo galego soubo seducir unha cantidade significativa de votantes nas convocatorias electorais dos últimos tempos -entre un cuarto e un sexto do total, a grandes trazos-, do que cabería agardar que xurdisen voces que defendesen o cambio lingüístico por motivación ideolóxica. Talvez exista respecto a este tema un déficit de saturación na mostra. En todo caso, semella que, en xeral, non se asume a importancia da ideoloxía nacionalista no espallamento do galego nas áreas urbanas. Tamén sería importante investigar a influencia da mala prensa do nacionalismo na imaxe, nidiamente negativa, dos neofalantes urbanos.

De por parte, gustaríanos facer mención das etiquetas utilizadas pola autora para referirse ós habitantes da cidade e das aldeas: *urbanitas* e *ruralitas*. Hoxe en día, na lingua común, a primeira ten moita máis circulación cá segunda (se ten algunha). Con todo, parécenos percibir nesa palabra un certo ton despectivo (que sería facilmente traspasable á segunda). Alén disto, aínda que as usa como substantivos, é posible achar algúns casos en que as emprega como adxectivos. Ademais esperamos que unha futura pescuda que acade unha maior variación de hábitat non vaia crear os *\*vilitas*. Por isto, cremos máis acáida a utilización dos adxectivos que se veñen usando habitualmente nestes casos (urbano, rural); todo isto, claro está, sen prexuízo de ulteriores termos que se poidan cuñar.

Valoramos moi positivamente os numerosos exemplos que ilustran o texto pero vemos algo confusa a información identificadora que os acompaña: cada exemplo leva indicación do grupo ó que pertence e mais do lugar ó que corresponde na transcripción. Pensamos que esta segunda observación sería útil se, como na obra de Kabatek xa mencionada máis arriba, o volume incluíse un apéndice coas transcripcións completas das conversas. Ó non ser así, só un especialista moi interesado se molestará en consultalas, polo que todos eses números o único que fan é empecer a lectura. Unha opción sería introducilos todos como notas ó final, a fin de non recargar tampouco excesivamente a serie de notas ó pé. Destarte tamén vulgamos oportuno para unha lectura máis práctica do libro mudar o xeito de referirse ós grupos. Iglesias usa unha numeración correlativa coa que o lector non ten moi claro, ata que non as memoriza, as características do grupo do que se está a falar. É certo que se pode tirar algunha información, como que os números baixos corresponden ó hábitat urbano e os altos ó rural. Non obstante, sería preferible un sinxelo sistema alfanumérico que informase claramente dos tres criterios que guíaron a conformación dos grupos: hábitat, idade e nivel de estudos, dado que existe unha relación biunívoca entre grupos e conxunto de criterios.

Tendo en conta que os nomes dos informantes foron manipulados, a solución tomada -aparentemente darlles nomes aleatorios-, non nos parece a máis axeitada para o lector. Malia que debido ó seu número, máis de medio cento, é imposible que lles corresponda a cadansúa letra do alfabeto, si sería doado repartilos homoxeneamente e, sobre todo, evitar as coincidencias que afectan ás abreviaturas -e incluso ós nomes-. Por outro lado, as abreviaturas poderían ir acompañadas -por exemplo, en subíndice-, dalgúns datos de interese, codificados, como a lingua inicial ou a habitual. Todo isto facilitaríalle ó lector a identificación do informante, así como o entendemento e interpretación das intervencións.

A pesar destes comentarios finais, que non sobordan o nivel do anecdótico, non podemos máis que felicitarnos pola publicación desta investigación que, contra o que parecía inferirse de abordaxes anteriores, nos descobre o moito que queda por navegar aínda no eido actitudinal. Así mesmo, esperamos que xurdan outros traballos de características similares que deiten nova luz sobre aspectos aínda non suficientemente iluminados. Por suposto, ponderamos de xeito especial a innovación metodolóxica que supón dentro dos estudos sobre o galego e agardamos que a esta pequena familia cualitativa, da que xa forman parte a entrevista (nas súas diversas variantes), a observación participante, a técnica Delphi ou o grupo de discusión, se unan proximamente novos membros que arrequenten a nosa comprensión dun problema científico sobre o que pivotan as esperanzas de boa parte da sociedade galega nun futuro mellor para a nosa lingua.

MOISÉS BARREIRO